

О. М. Данкович

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6036-2829>

Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України

ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

О. М. Dankovych

Ivan Horbachevsky Ternopil National Medical University of the Ministry of Health of Ukraine

PERIODIZATION OF THE DEVELOPMENT OF THE VALUE SYSTEM OF FUTURE DOCTORS IN UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE 20th – BEGINNING OF THE 21st CENTURY

Анотація. У статті визначено основні етапи генези системи цінностей майбутніх лікарів в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст., що сприяє розумінню особливостей формування аксіологічних засад вищої медичної освіти в динаміці історичних викликів. Охарактеризовано два періоди становлення системи цінностей майбутніх медиків в Україні: радянський (1950–1991), який відображав розвиток вищої медичної освіти у геополітичних межах УРСР, та національно-державницький (1991–2020-ті роки), що відповідає трансформаційним освітнім процесам в умовах відродження та становлення незалежної держави України. У межах радянського періоду виокремлено субперіоди: «інституційно-ідеологічний» (1950 – початок 1960-х років), «громадсько-просвітницький» (1960-ті – початок 1970-х років) та «науково-дослідницький» (1970–1980-ті роки). Однією з тенденцій радянського періоду була просвітницька діяльність представників медичної інтелігенції (викладачів медичних інститутів, лікарів, учасників руху «шестидесятників»), які артикулювали демократичні, гуманістичні та національні цінності. У межах національно-державницького періоду визначено субперіоди: «законодавчо-біоетичний» (1991–2009), у межах якого відбулося юридичне закріплення демократичних засад функціонування сфери охорони здоров'я в Україні, впровадження біоетики як міждисциплінарної галузі наукового знання та навчальної дисципліни у медичних ЗВО, спрямованої на формування біоетичних цінностей; «концептуальний» (2009–2014), пов'язаний із затвердженням аксіологічних основ медичної професії в Етичному кодексі лікаря, розвитком різних біоетичних концепцій; «глобально-трансформаційний» (2014–2022), позначений пошуком шляхів удосконалення системи цінностей майбутніх лікарів відповідно до нових умов освітнього процесу та глобальних викликів (війна, пандемія).

Ключові слова: цінності; система цінностей; професійні цінності; майбутні лікарі; Україна; періодизація.

Abstract. The article identifies the main stages of the genesis of the system of values of future doctors in Ukraine in the second half of the 20th – early 21st centuries, which contributes to understanding the peculiarities of the formation of the axiological foundations of higher medical education in the dynamics of historical challenges. Two periods of the formation of the value system of future doctors in Ukraine are characterized: the soviet period (1950–1991), which reflected the development of higher medical education within the geopolitical borders of the Ukrainian SSR, and the national-state period (1991–2020s), which corresponds to transformational educational processes in the conditions of the revival and formation of an independent state of Ukraine. Within the Soviet period, subperiods are distinguished: «institutional-ideological» (1950s – early 1960s), «public-educational» (1960s – early 1970s), and «scientific-research» (1970s – 1980s). One of the trends of the Soviet period was the enlightenment activities of representatives of the medical intelligentsia (teachers of medical institutes, doctors, participants in the «sixties» movement), who articulated democratic, humanistic, and national values. Within the national-state period, the following subperiods have been identified: «legislative-bioethical» (1991–2009), when the democratic principles of the functioning of the healthcare sector in Ukraine were legally consolidated, an academic discipline bioethics (interdisciplinary field of scientific knowledge, which aimed at the formation of bioethical values) was introduced in medical higher education institutions; «conceptual» (2009–2014), associated with the approval of the axiological foundations of the medical profession in the Code of Ethics of a Doctor; the development of various bioethical concepts; «global-transformational» (2014–2022), marked by the search for ways to improve the value system of future doctors in accordance with the new conditions of the educational process and global challenges (war, pandemic etc.).

Key words: values; value system; professional values; future doctors; Ukraine; periodization.

Вступ. Розв’язання проблем педагогічної науки вимагає розгляду відповідних об’єктів дослідження у контексті історичних, соціокультурних, економічних, політичних обставин, що виступають чинниками виникнення та розвитку різних освітніх процесів, явищ, викликів тощо. Ефективним способом дослідження умов та тенденцій в освітньому дискурсі є виокремлення певних етапів розгортання досліджуваного історико-педагогічного феномена.

Адже, як загалом наголошує О. Сухомлинська (Sukhomlynska, 2002), чітка періодизація сприяє розумінню структурних особливостей науки, генезису та еволюції її ідей, концепцій, методів, тенденцій розвитку; допомагає виявити її внутрішні закономірності та зробити відповідні наукові узагальнення. Тому важливим є урахування контексту розвитку досліджуваного явища, визначення ключових детермінант, які виступають як рушійна сила змін у визначених хронологічних періодах, дотримання відповідних принципів, що у цілому допомагають ідентифікувати історичну значущість даного явища на різних етапах його вияву в історико-педагогічному процесі, з’ясувати його сутність, структурувати зміст (Sukhomlynska, 2003).

Науково цінним є й методологічне обґрунтування проблеми періодизації, яке здійснив Є. Хриков. Завдяки працям науковця (Khrykov, 2016, 2017) сьогодні дослідники можуть створювати свою дослідницьку стратегію, ураховуючи пропонувані критерії періодизації історико-педагогічних явищ і процесів, зокрема такі, як внутрішньополітичні зміни (суспільного ладу, економічних відносин, панівних ідеологій, інші реформи), геополітичні трансформації (війни, революції) тощо.

Щодо проблеми періодизації в історико-педагогічному контексті зазначимо, що Т. Кир’ян запропонувала авторську періодизацію розвитку вищої медичної освіти України в ХХ – на початку ХХІ ст.: І етап – зародження (відкриття перших медичних освітніх закладів на межі ХІХ – початку ХХ ст.); ІІ етап – становлення й розширення мережі вищих і середніх медичних освітніх закладів (І половина ХХ ст.); ІІІ етап – удосконалення змісту організаційних форм, методів і засобів навчання у вищих медичних навчальних закладах (ІІ половина ХХ ст.); ІV етап – модернізація вищої медичної освіти на рубежі ХХ – початку ХХІ ст. (Kugian, 2018, p. 31).

Беручи до уваги методологічні основи періодизації історико-педагогічних процесів і явищ, представлені, зокрема, у вищезазначених фундаментальних працях, уважаємо за необхідне реконструювати генезу розвитку системи цінностей майбутніх лікарів в Україні, що сприятиме розумінню тенденцій та особливостей формування світоглядних засад вищої медичної освіти.

Мета дослідження – виокремити етапи розвитку системи цінностей майбутніх лікарів в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. й охарактеризувати основні тенденції досліджуваного процесу.

Теоретична частина. Хронологічні межі нашого дослідження охоплюють другу половину ХХ – початок ХХІ ст. Нижню межу (приблизно 1950 р.) ми визначили у зв’язку із завершенням першого етапу відбудови системи вищої медичної освіти в Українській РСР після Другої світової війни та прийняттям засадничого міжнародного документа, що проєктував ціннісний вектор розвитку медичної науки та освіти – Женевської декларації 1948 р. як модерної форми клятви Гіппократа. Верхню межу (початок ХХІ ст.) ми окреслили з огляду на ухвалення Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (Law of Ukraine «On the basic principles of state policy in the field of strengthening Ukrainian national and civic identity», 2022), який передбачає формування у молоді «оборонної свідомості», що є актуальним для студентів медичних закладів вищої освіти в контексті їхньої професійної підготовки як бойових медиків, волонтерів в умовах війни.

Ураховуючи низку геополітичних, культурно-історичних, соціально-медичних, науково-медичних, науково-педагогічних детермінант, у контексті яких відбувався закономірний розвиток системи цінностей майбутніх медиків на українських теренах у визначений хронологічний відтинок, у пропонованій нами періодизації виокремлено два умовні періоди.

Перший – «радянський» – період (1950–1991) відображає специфіку генези системи цінностей студентів вищих медичних навчальних закладів, що функціонували на українських теренах у геополітичних межах УРСР – де-юре окремого суб’єкта радянської конфедерації (СРСР), але де-факто її внутрішня політика, у тому числі у сфері освіти й охорони здоров’я, залежала і визначалася управлінськими рішеннями центральної влади, репрезентованої комуністичною партією. Про це свідчать, зокрема, нормативні документи, які регулювали діяльність вищих медичних навчальних закладів, де можна простежити безпосередню юридичну підзвітність та підконтрольність медичних інститутів, що були зобов’язані виконувати програми правлячої партії, постанови її центрального комітету, закони СРСР тощо.

Даний період охоплює такі субперіоди: «інституційно-ідеологічний» (1950 – початок 1960-х років), «громадсько-просвітницький» (1960-ті – початок 1970-х років) та «науково-дослідницький» (1970–1980-ті роки). Охарактеризуємо кожен із них детальніше.

Отже, «інституційно-ідеологічний» субперіод (1950 – початок 1960-х років) відображає розвиток системи цінностей студентів вищих медичних навчальних закладів УРСР у глобальному й внутрідержавному контексті. Насамперед, даний хронологічний відтинок пов'язаний із міжнародною інституціоналізацією системи цінностей медичних фахівців через прийняття Женевської декларації 1948 р., яка стала, по суті, модерною формою клятви Гіппократа. Власне, «батько медицини» з античної доби уклав таку систему цінностей для лікарів, що залишаються актуальними і сьогодні; у нашій інтерпретації вони відображені на рис. 1.

Разом із тим, Генеральна асамблея Міжнародної медичної асоціації вирішила своєрідним чином «відредагувати» текст клятви Гіппократа, взявши його за основу новоствореної декларації (так званої Женевської), що в 1949 р. стала частиною Міжнародного кодексу медичної етики. Такі дії медичної спільноти виглядали цілком закономірними в умовах повоєнного світу, коли тільки закінчилася битва народів проти німецького фашизму.



Рис. 1. Система цінностей лікарів за Гіппократом

З огляду на те, що під час Другої світової війни було зафіксовано низку злочинів проти людяності, у тому числі з використанням медичного персоналу, Генеральна асамблея Міжнародної медичної асоціації вирішила юридично закріпити норми медичної етики, які стверджують неприпустимість подібної практики. Основними нововведеннями Женевської декларації стали такі позиції: цінність здоров'я і життя кожного пацієнта; неупередженість у виконанні професійного обов'язку лікаря незалежно від його/її релігійних, національних, расових, політичних чи соціальних мотивів; неприпустимість (навіть під загрозою) використання своїх знань проти законів людяності (Zhenevskia deklaratsiia, n. d.).

Таким чином, початок другої половини ХХ ст. ознаменував юридичне оформлення гуманістич-

ної парадигми розвитку медичної науки, освіти, практики на міжнародному рівні, що передбачала формування системи цінностей лікарів на засадах загальнолюдської моралі, толерантності, мультикультуралізму.

Однак у середовищі вищої медичної освіти УРСР не було сприятливих умов для реалізації такого підходу до формування особистості майбутніх фахівців. Натомість характеризується нами субперіод вирізнявся впровадженням своєрідної моделі «радянського лікаря», для якої було притаманним підпорядкування всіх цінностей медичного фахівця ідеологічним пріоритетам, що певною мірою могло змінюватися у бік посилення чи послаблення (як, наприклад, під впливом часткової лібералізації суспільно-політичного життя в СРСР унаслідок «хрущовської відлиги»), утім, це не означало послідовної радикальної трансформації ідеологічної спрямованості освітньої політики у цілому.

Розвиток системи цінностей майбутніх медиків відбувався у контексті домінування ідеології марксизму-ленізму й матеріалістичної діалектики як загальної методології наукового пошуку, що детермінувало акцентуацію на біологічній та суспільній сутності людини/пацієнта, пріоритеті фізичного здоров'я, популяризації фізичної культури тощо.

Наступним у «радянському» періоді виокремлено «громадсько-просвітницький» субперіод (1960-ті – початок 1970-х років), для якого характерною була артикуляція демократичних, гуманістичних та національних цінностей представниками медичної інтелігенції: викладачами медичних інститутів, лікарями, учасниками руху «шестидесятників». У його хронологічних межах яскравою сторінкою постає творення науково-педагогічної спадщини, практична лікарська й громадська просвітницька діяльність репрезентаторів медичної еліти України (Василя Лісового, Олени Антонів, Миколи Плахотнюка, Степана Хмари, Миколи Амосова та ін.), які кожен на своєму місці сприяли впровадженню фундаментальних загальнолюдських цінностей у сферу вищої медичної освіти, апriorі будучи прикладом для студентів та викладачів медичних інститутів УРСР.

Отже, можемо говорити про акцентуацію у той час на духовній сутності людини, актуалізацію цінності «гідність людини/пацієнта», що стало закономірним наслідком активної добросовісної професійної та громадської позиції низки діячів медичної науки й освіти в Українській радянській державі.

Завершується даний субперіод фактично 1972-м роком, коли радянська влада вчинила так званий «великий погром» проти українських інакомисльців, дисидентів, яких було заарештовано

й засуджено до ув'язнення/заслання, що перервало подальшу активну діяльність, власне, представників медичної інтелігенції, хоча опозиційний рух «шестидесятників» у республіці загалом згодом перейшов у формат правозахисного (створення Української гельсинської спілки).

І останнім у характеризованому періоді у межах досліджуваного нами хронологічного відтинку постає «науково-дослідницький» субперіод (1970–1980-ті роки), що відзначався обґрунтуванням радянськими вченими необхідності вивчення ціннісних пріоритетів студентської молоді; соціологічними дослідженнями ціннісних орієнтацій студентів вищих медичних навчальних закладів тощо. У другій половині 1980-х років спостерігаємо акцентуацію на громадянській сутності людини/студента/пацієнта, певну демократизацію навчально-виховного процесу у вищих медичних навчальних закладах УРСР, що було пов'язано зі змінами державної політики після проголошеного курсу на «перебудову» (Fitsula, 1982).

У межах умовно виділеного другого – «національно-державницького» – періоду (1991–2020-ті роки) ми визначили такі субперіоди:

– «законодавчо-біоетичний» (1991–2009), у межах якого відбулося юридичне закріплення базових принципів функціонування медичної галузі в незалежній Україні, переорієнтування з ідеологічної системи цінностей медичних фахівців на гуманістичну (Law of Ukraine «Fundamentals of Ukrainian legislation on Health Care», 1992/2023); упровадження біоетики як міждисциплінарної галузі наукового знання та навчальної дисципліни у медичних ЗВО, спрямованої на формування біоетичних цінностей (життя людини від зачаття до природної смерті, гідність людини як суб'єкта медичних правовідносин, здоров'я і безпека пацієнта в умовах розвитку інноваційних медичних технологій тощо);

– «концептуальний» (2009–2014), пов'язаний з обґрунтуванням та затвердженням ціннісних засад медичної професії в Етичному кодексі лікаря; подальшим розвитком різних концептуальних моделей біоетики (персоналістичної, ліберальної), що актуалізувало проблему їх відповідного вибору в контексті укладання змісту даної навчальної дисципліни для студентів медичних ЗВО;

– «глобально-трансформаційний» (2014–2022), позначений пошуком шляхів адаптації та/чи зміни системи цінностей майбутніх медичних фахівців відповідно до нових умов освітнього процесу

(упровадження вибіркової компоненти, завдяки чому відбулося розширення переліку елективних курсів, у тому числі гуманітарних, із відповідним аксіологічним змістом (згідно з Розділом X ст. 62 Закону України «Про вищу освіту» (Law of Ukraine «On Higher Education», 2014/2023); а також нових глобальних викликів: війни (з 2014 р., що детермінувала необхідність гуманітарної, професійної підготовки медичних фахівців до роботи в умовах воєнного стану; трансформацію ієрархії цінностей з-поміж «життя»/«свобода»/«професійний обов'язок»/«моральна відповідальність»/ «громадянська відповідальність» тощо); впливу гендерної теорії (з 2016 р., коли Міністерством охорони здоров'я України затверджено уніфікований протокол надання медичної допомоги при гендерній дисфорії, що вимагає від медичних фахівців готовності до прийняття складних рішень, пов'язаних із цінностями природи людини, гідності людини, психічного благополуччя людини тощо (Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia, 2016); пандемії коронавірусу (з 2019 р., що загострила питання цінності тілесної раціональності, безпеки людини, дотримання біоетичних принципів медичними фахівцями та їх імплементації у сфері вищої медичної освіти України).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Виокремлення основних етапів становлення системи цінностей майбутніх медиків в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. засвідчує низку тенденцій досліджуваного процесу відповідно до історичних, геополітичних та соціокультурних чинників. Ключовими з-поміж них є збереження загальнолюдських та національних цінностей майбутніх лікарів, незважаючи на складні ідеологічні обставини суспільного життя в «радянський» період, а також пошук наукових шляхів імплементації біоетичних цінностей та формування громадянських, національно-патріотичних цінностей майбутніх лікарів в умовах воєнних викликів у «національно-державницький період». Окремого дослідження потребують проблеми формування ефективної методики виховної роботи в медичних університетах із метою формування цілісної системи індивідуальних, загальнолюдських, національно-патріотичних та професійних цінностей майбутніх фахівців сфери охорони здоров'я.

References

1. Fitsula, M. M. (Red.). (1982). *Pidhotovka studentiv do vykhovnoi roboty v protsesi navchannia*. Kyiv: Vyshcha shkola. 181 p. [in Ukrainian].
2. Khrykov, Ye. M. (2016). *Analiz stanu periodyzatsii istoryko-pedahohichnykh yavlyshch. Visnyk Luhanskoho natsionalnoho un-tu imeni Tarasa Shevchenka*, 6 (303), 82–96. [in Ukrainian].
3. Khrykov, Ye. M. (2017). *Metodolohiia pedahohichnoho doslidzhennia*. Kharkiv: FOP Panov A. M. 237 p. [in Ukrainian].
4. Kyrian T. I. (2018). *Teoriia i praktyka rozytku vyshchoimedychnoiosvityv Ukraini (KhKh–pochatok KhKhI stolittia) [Avtoref. dys. d-ra pedahohichnykh nauk, Cherkaskyi natsionalnyi universytet imeni Bohdana Khmelnytskoho]*. Retrieved from: <https://irbis-nbuv.gov.ua/aref/0519U000012> [in Ukrainian].
5. Law of Ukraine «On Higher Education» (2014/2023). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian].
6. Law of Ukraine «Fundamentals of Ukrainian legislation on Health Care» (1992/2023). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> [in Ukrainian].
7. Law of Ukraine «On the basic principles of state policy in the field of strengthening Ukrainian national and civic identity» (2022). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> [in Ukrainian].
8. Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy «Unifikovanyi klinichni protokoli pervynnoi, vtorynnoi (spetsializovanoi) ta tretynnoi (vysokospetsializovanoi) medychnoi dopomohy. Henderna dysforiia» (2016). Retrieved from: https://www.dec.gov.ua/wp-content/uploads/2019/11/2016_972_ykpmg_gendysfor.pdf [in Ukrainian].
9. Sukhomlynska, O. (2003). *Istoryko-pedahohichnyi protses: novi pidkhody do zahalnykh problem*. Kyiv: A.P.N. 68 p. [in Ukrainian].
10. Sukhomlynska, O. V. (2002). *Periodyzatsiia pedahohichnoi dumky v Ukraini: kroky do novoho vymiru. Rozvytok pedahohichnoi i psykhologichnoi nauk v Ukraini 1992–2002. Zbirnyk naukovykh prats do 10-richchia APN Ukrainy (Ch. 1., P. 37–54)*. Kyiv: OVS. [in Ukrainian].
11. Zhenevska deklaratsiia. (n.d.). *Donetskyi natsionalnyi medychnyi universytet Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy*. Retrieved from: <https://dnkmu.com/home/zhenevska-deklaratsiia> [in Ukrainian].

Електронна адреса для листування: hrystenko@tdmu.edu.ua

Стаття надійшла 14.10.2025

Статтю прийнято 30.10.2025

Стаття опублікована 30.12.2025